

Ujj a születő pulzusán

A magyar neoavantgárd hullámverése Vajdaságban

Tolnai Ottó kritikára vonatkozó gondolatát enyhén parafrazeált változatában emeltem címmé abból a szövegből, amelyben Bori Imre *A legújabb magyar líráról* című 1967-es írására reagál az *Új Symposion* 34. számában. Ezzel indítja érvelését, illetőleg onnan, hogy a kritika első számú szerepeként éppen ezt a pulzuskitapintást jelöli meg, azt, hogy – szóhasználatával élve – álljon bele a forrásba. Optikai csalásról beszél, arról, hogy a kritika rendszerint „az utolsó előtti lépést nevezi ki az utolsóknak”, és úgy látja, hogy Bori Imre is ezzel él, amikor az *új líráról* szól, pontosabban „elszánta magát az utolsó lépésre, csak egyelőre még nem húzta maga után a másik lábát is” (TOLNAI 1968; 12). Amit ő elmaradt utolsó lépésként definiál, azt a mai értelmezés, gondolok itt konkrétan Kürti Emese idevágó tanulmányára, a magyarországi neoavantgárd és az *Új Symposion* kapcsolatának első lépéseként látja, hiszen Bori a „fiatal magyarországi költőket igyekezett elhelyezni az irodalmi kánonban” (KÜRTI 2018; 63), még ha az 1966-ban lezárult, úgynevezett metafizikus korszakhoz tartozó versek alapján is teszi ezt. Mielőtt visszatérnék Tolnai Ottó elsőként említett szövegéhez, kitérnék arra, hogy a Bori közlésével azonos évben, mindössze néhány lapszámnyi távolságban, tehát a *Híd* 1967/6-os számában közölt *Útinaplójában* Tolnai már említi ugyanezt a kört, még hozzá mint saját generációjának tagjait, akiknek a hiányát érezte. „A folyóiratokban hiába kutat utánuk az ember, pedig mindig éreztem, létezni kell egyfajta költészetnek, amit annyira hiányolok, nemcsak itt, nálunk is” (TOLNAI 1967; 532). Számára a hiányérzetnek a fokozódása fordul át bizonyossággá, és ennek mintegy továbbalakulásaként is értelmezhetnénk, hogy bevallása szerint *véletlenül* lép az asztalukhoz, ahol tudomást szerez folyóirat-indítási intenciójukról.

Kassák Lajos neve merül fel leendő szerkesztőként, ennek kapcsán ékelődik be egy értékelés Tolnaitól: „Kassák még mindig nyitott ajtó az új irányzatok előtt. Érdekes, a két legnagyobb élő magyar költő tökéletes ellenpólus: Füst már az indulásnál bezáruló, Kassák az örökké nyitott” (TOLNAI 1967; 532). Bori Imre neve is felmerül, Tolnai úgy értékeli, hogy „megtalálta a modern vers kulcsát”, és „mint professzionális kasszanyitó, felpattintja őket” (TOLNAI 1967; 533). A Weöres Sándornál tett látogatásról is feljegyzés készül az útinaplóban, abban arról számol be, hogy éppen az általa hiányolt költőréteget sikerült megtalálnia, s hogy kézhez kapta a tervezett folyóirat, a *Kezdet* teljes anyagát, majd ebből beemeli Szentjóby Tamás *Kentaur* című versét – amely hat lapszámmal később ismét feltűnik a *Híd*-ban (1967/12), akkor külön publikációként, mintegy kapcsolódva Bori fentebb említett tanulmányához. Az *Útinapló* emellett a későbbi megjegyzésekben kikristályosodó meglátások előképét is megadja, itt ugyanis Tolnai utal arra, hogy fárasztónak találja Bori Imre manírját, meg arra is, hogy – ez esetben konkrétan az izmusok kapcsán – csak azt tartja mérvadó kritikusként, aki alkotóként is tevékeny.

Bori Imre vitatott tanulmánya egy publikációfolyam ötödik részeként jelent meg a *Híd*-ban a negyedikkal együtt, amely Tandori költészetével foglalkozik. Bori Vasadi Péter és Szentjóby Tamás nevével indítja az újabb fejezetet, meghatározása szerint a legújabb magyar lírában Horgas Béla és Orbán Ottó első hulláma után ők ketten Tandorival együtt alkotják a második hullámot. Vasadiról itt alkotott konklúziója, hogy elemzett szövegei (*Magányos ember éneke*, *Tamariszk esőben* és *Víziváros*) jelzetek, „költőiségének rendszerét, öntörvényeit nem látjuk még” (BORI 1967; 1378). Szentjóby *Tornác* című verséből ragad ki részletet, ezzel illusztrálva megállapítását, miszerint az új költőnemzedéket „a konvenciók kevésbé kötik tehát, s az érzések újraértékelésének oly szükséges munkáját is vállalni tudják” (BORI 1967; 1379). Bori terjedelemben, ezáltal elemzési mélységben is kevesebbet foglalkozik ezzel a költészettel, Tolnai nem is azokkal a nem túl terjedelmes és specifikus megállapításaival száll vitába, amelyek Szentjóby vagy Vasadi költészetére vonatkoznak, sokkal inkább a tanulmány első fejezetében vázolt általános tézisekkel. Nem találja megalapozottnak többek között azt, hogy Bori langyosabb televényként, kisebb nyomású légkörként, készen kapott világgént határozza meg az új nemzedék körülményeit. Bori ötven év után beálló csillapodó életritmus lenyomatait véli felfedezni az induló költé-

szetben, Tolnai ezzel szemben kategorikusan kijelenti, hogy „a költészetben, tudtommal, nincsen megnyugvás” (TOLNAI 1968; 13), majd az ismeretek hiányosságának tulajdonítja Bori tanulmányának általa félreértésként látott passzusait. Az idézett publikációk egymás után való olvasása izgalmas közösségi ismeretbeli bővülést, de ami még talán annál is fontosabb, a jugoszláviai magyar irodalmi közegbe való beszivárgást, az ebből következő alakulást mutat viszonylag rövid időintervallumra vetítve, még ha a kiadványok megjelenésének periodicitása deformálja is némileg a rálátásunkat. Nevezetesen Tolnai 1967-ben megjelent *Útinaplójában* még a rálatálás hangján említi Szentjóby *Kentaur* című versét, és teljes egészében idézi, ezzel elsőként biztosítja a megjelenést, majd hat lapszámmal később, Bori vonatkozó tanulmányrészletét követően ez a szöveg ismét teljes egészében bekerül a *Híd*ba. Tolnai Ottó újabb megszólalásában, amely már 1968-os publikálású, az *Új Symposion* 34. számában olvasható, felrója az ismeretek hiányát, ismét említi Szentjóbyék hangjátékait, amelyek egyikének ismeretéről már az *Útinaplóban* is szól. Ám itt tovább lép, kifejti a szintén már korábban is felsejlő tézisét, miszerint „az új művészet új kritikusa [...] többé már nem lehet passzív kísérő, magyarázó, bíró, hanem harcostárs” (TOLNAI 1968; 13), ennek tükrében az irodalomtörténeti státuszt kritikusi alibiként határozza meg, sőt közzéteszi az elsőnek tekintett magyarországi happening leírását. Takáts József megállapítása szerint ez a részletes leírás ebből a Tolnai-szövegből vált ismertté (lásd: TAKÁTS 2011). Tolnai viszont úgy fogalmaz, hogy „nem bizonyítékként, csupán illusztrációként, ízelítő gyanánt hosszabban idéz” (TOLNAI 1968; 13) a szövegből, amely az 1966. július 25-én délután 4 és 6 óra közötti, *Az ebéd (In memoriam Batu kán)* című happening írásos lenyomata, és kiemeli, hogy ennek fő aktora Szentjóby mellett, akit Bori is említ, Altorjay Gábor.

Az értelmezésütközéssel meg annak előzményeivel párhuzamosan tehát egyfajta kettős kontextualizáció bontakozik ki, hiszen Tolnai az útinaplója szerint a generációja többi tagját, a költészetével rokon vonásokat, tendenciákat keres, és bevallása szerint talál meg a Hungária kávézóban, a *felleltek* éppen a magyarországi környezetben nem találják a beágyazódás lehetőségét, hiszen szövegeik nem jelenhetnek meg. Erre azonban Tolnai környezetében mutatkozik lehetőség, még ha fáziskéséssel is. Kürti Emese közlése révén látunk bele Szentjóby Altorjaynak címzett 1968. január 29-i levelébe, amelyben ugyan megjegyzi, hogy „a jó öreg ócskákat” közölte

tőle elsőként a *Híd*, de úgy látja, ez „hivatalos elismerés a hivatalos elnemismerésben, sülhet a pofákról a bőr a mulasztásért, függetlenül a versek minőségétől” (KÜRTI 2018; 63). Az 1967-től fel-feltűnő publikációik azonban nyilván nemcsak egy-egy folyóiratszámom belül találtak alkalmi kontextusukra, hanem tágabb értelemben a líra jugoszláviai magyar képviselőinek körében is. Kürti Emese állapítja meg, hogy „[m]agyarországi viszonylatban – Tandori Dezső verseit leszámítva – nem igazán volt adekvát kontextusuk ezeknek a szövegeknek, sokkal inkább Tolnai Ottó, Domonkos István és Ladik Katalin, vagyis a symposionisták első generációja képezte azt a szellemi környezetet, amelybe beletartoztak” (KÜRTI 2018; 69). Ennek a kontextuális viszonyrendszernek a továbbalakulása több szempontból is megfigyelhető, különös tekintettel a hosszú távú művészeti és szövegi egybefonódásokra, kiemelném azonban azt a viszonylag hamar következő, kritikus hangvételű reakciót, amelynek nyoma a *Költő disznósírból* című kötetben is fellelhető: „Szentjóbryról is mesélhetnék, akinek a *Symposion*ban külön plakátot is készítettünk, szinte egy kis kötetre való anyaggal. Amikor találkoztam vele, rá jellemző módon – ezt akkor is becsültem benne és most is – nem azt mondta, hogy köszönöm, hanem a betűtípus így vagy úgy, jobb lett volna, ha másmilyen betűkkel nyomjuk” (TOLNAI 2004; 375). Ebből is látszik tehát, hogy a beépülés, a hely megtalálása elvárásokkal is párosul, Gion Nándor budapesti naplója szerint szerkesztéspolitikai tekintetben is, ami elkülönböződik az 1970/59-es szám plakátmellékletén való terjedelmes publikálás szerzői megjegyzéseitől. A magyarországi neoavantgárd szövegek megjelenésének folyóiratbeli környezetét tekintve szembeötlő Ladik Katalinnak az *Új Symposion* 35. számában *Ufo party* cím alatt közölt képverse, amelynek kapcsán a mai szemlélő már megállapíthatja, hogy a cím továbbemelődik a Szentjóbryval és Erdély Miklóssal való közös happeningjükbe. Másrészt az 1968-as 37/38-as *Symposion*ban *Drága ügyvéd úr reggelei* cím alatt közölt szövegeinek első darabja ezzel a zárójeles megjegyzéssel kezdődik: „(szentjóbrynak is van köze eme téstához)” (LADIK 1968; 18). Nem csak szellemi közegebe való fokozatos beépülés történt tehát a magyarországi szerzők szövegeinek közlésekor, illetőleg nem előjelek nélkül, hiszen utalásszerűen már jelen voltak a folyóirat oldalain. Azért említek fokozatos beépülést, mert a magyarországi művek belesimulnak a *Symposion*-konceptióba, az egyes folyóiratszámokba, a későbbi kritikus megjegyzések ugyan akár erre vonatkoztatva is ért-

hetők, viszont a lap úgy veszi fel a magyarországiakat a szerzői sorába, hogy a tartalmába *beágyazva* ad számukra helyet. Illusztrációként egy markánsabb példa: az 1968-as 39/40-es lapszámban Dávid András a nemzetiségi iskolarendszerről értekezik, amely egyértelműen vajdasági kötődésű téma, a szöveg mégis Szentjóby költőbarátjának, Koncz Csabának a fotográfikáival egészül ki, ahogyan több más publikáció is ebben a számban. Altorjay Gábor 63-ban és 64-ben készült két konkrét verse Bányai János szövegének illusztrációja, magyar alkotók közül egyedül Tolnai vizuális versével együtt, s ez a szöveg a konkrét vers érzékelhetőségét emeli ki az elemezhetőséggel szemben, és a következő megállapításba fut ki: „a konkrét vers afféle hibrid fajta, amely más művészetek, más fizikai és pszichikai egyesítésével” (BÁNYAI 1969; 16) jön létre. Szentjóbynak a már említett, az 1970/59-es szám nagy formátumú, kihajtogatható plakátmellékleteként hozott közlése ehhez képest fokozott szuverenitást mutat, és az 1968 körül keletkezett verseiből építkezik. Balaskó Jenőnek ugyanazon év 61. számában megjelent lírai szabadversei és politikai töltetű szövegei szintén önállóan, négy oldalon kerültek közlésre, a vizuális megvalósítás pedig – amint már láthattuk – itt is vélhetően korrelál a szerzői intenciókkal, de a távolság miatt biztosan megvalósíthatatlan volt a szerzői korrektúra.

A beépülési folyamat egyik stációja, hogy a 39/40-es lapszámban, amelyben Dávid András fotográfikái is helyet kaptak, jelent meg Jung Károly *jelentés a hungáriában tett legújabb családi expedíciókról* című verse, amely tematikáját és némileg a feljegyzésszerűségét tekintve a mostani vizsgálódás keretei között rokonítható Tolnai útinaplójával, s amelyben utalásszintű helyet kapnak a fiatal költők. „már harmadszor megyünk be a könyvkereskedésekbe / százforintosaim láttán a hölgy berkesi andrást kínál / ám én továbbra is maradok kassáknál / ide is szakállasan érkeznek el a csodák” (JUNG 1968a; 16). A vers élménymozzaikok, látványelemek értelmezésbe ágyazott füzére. Margón emlitem, hogy Balogh István a vers előtt jórészt negatív hangvételű kritikát közölt Jung költészetéről, szárnycsapásait erőtlennek látja, sőt egyenesen úgy fogalmaz, hogy Jung csak *közel áll* a költővé váláshoz (BALOGH 1968; 15). Úgy értékel, hogy útinaplóba való élményanyag került a versbe, ő azonban ezen a líraiságot kéri számon, igazolva mintegy a kezdő megállapítását, miszerint az értelmezéssel folyton csak zsákutcába jut.

Itt említem meg, bár inkább a szervezés és kapcsolatteremtés intézményesebb formájához sorolható a levél, amelyet az *Új Symposion* szerkesztősége nevében éppen Jung Károly még 1967. január 27-én küldött budapesti értelmiségieknek a nyitás jegyében, és amelyből Kürti Emese dr. Végh Lászlóra hivatkozva közöl részletet, továbbá Altorjay Gábor válaszából is (KÜRTI 2018). Ennek ismeretében sejthető azonban, honnan származtak Tolnai Ottó azon információi, amelyek alapján a Hungária kávézóban indult a fiatal költőnemzedék keresésére az *Útinapló*ban leírt szituációban, s Jung Károly versének a budapesti mozzanatokkal kapcsolatos sorai is háttértartalmat nyernek.

A Balogh-kritikával együtt közölt jelentés-verset egyébként egy lapszámmal előzi meg a *Fogadás biedermeier székekben* című Jung-szöveg, s ezek együtt kerülnek be a szerző *Ég az erdő* című 1968-as füzetébe, a Symposion-füzetek első számába. Jung mindkét szabadversében újszerű megszólalási lehetőségekhez nyúl, amelyek életművében is specifikusak, és élménymomentumokból építkeznek. A mozgásból eredeződnek a sorjázó képek, benyomások, amelyek jelentős része irodalmi kötődésű, mindez a hétköznappal fonódik egybe, és értelmeződik együtt hol mélyebb tartományokban, hol csak az említés síkján maradván. Irodalmi önreflexív megjegyzései a *biedermeier*-szövegben tűnnek fel, „úristen milyen marha vagyok, hogy szép verseket írogatok”, vagy „ez versem egyetlen hasonlata is – örüljetek valahányan kik csak a pop-verseket szeretik” (JUNG 1968b; 13). A magyarországi kötődésű élményanyag viszont itt profánabb formában jelenik meg, méghozzá úgy, hogy a magyar és a szerb reklámszövegek egymás mellé kerülnek mint *a kor legjobb jellemzői*: „haladjon ön is a korrall / süssön váncza sütőporral / za cijeli obitelj samo royal puding” (JUNG 1968b; 13). Ezek az elemek helyet kapnak a vers mellett közölt kollázsokban is, amelyekben a tömeg számára látható szövegek dominálnak, mintegy szembeállítva azt az irodalmival.

Láthatjuk, hogy az *Új Symposion* az említett évek idején nemcsak egyszerűen helyet adott a neoavantgárdot képviselő magyarországi szerzőknek, akiknek nem volt publikációs lehetősége, hanem grafikai szerkesztése mellett a szerzői szövegek révén is az együttgondolkodást képviseli. Olyan ujj ez a születő pulzusán, amely magán viseli a jelenség jegyeit, hiszen jugoszláviai szerzői is részei a megújulás tendenciáinak, sőt generációs társaikat fedezik fel a magyarországi költőkben, együttgondolkodást alakítanak ki velük, s ennek lenyomatai a szövegekben is felfedezhetők. A tiltás enyhülése magával

hozta a publikációs lehetőség jelentőségének csökkenését, ám a művészi együttműködés később is folytatódott, a hatásmechanizmusok jelei pedig felfedezhetőek akkor is, ha a jugoszláviai magyar irodalom későbbi jelenségeit is vizsgáljuk. Továbbá a beépülésfolyamattal egy időben, 1968-ban mutatkozott be az *Új Symposion* második nemzedékének tizenhárom alkotója a *Hol ó hol* című antológiában – a kontextuskeresés ebbe az irányba is indulhat.

Irodalom

- BALOG István (1968): Memento 2. *Új Symposion*, 39–40, 15.
- BÁNYAI János (1969): A konkrét vers. *Új Symposion*, 47, 13–16.
- BORI Imre (1967): A legújabb magyar líráról. *Híd*, 12, 1370–1379.
- JUNG Károly (1968a): Jelentés a Hungáriában tett legújabb családi expedícióról. *Új Symposion*, 39–40, 16.
- JUNG Károly (1968b): Fogadás biedermeier székekben. *Új Symposion*, 37–38, 12–13.
- KÜRTI Emese (2018): UFO Party – Az Új Symposion folyóirat szerepe a magyarországi neoavantgárdban. *Tiszatáj*, 6, 63–70.
- LADIK Katalin (1968): Drága ügyvéd úr reggelei. *Új Symposion*, 37–38, 18.
- TAKÁTS József (2011): Avantgárd utazások. *Jelenkor*, 9, 935–945.
- TOLNAI Ottó (1967): Útinapló, folytatásokban. *Híd*, 6, 520–537.
- TOLNAI Ottó (1968): Néhány megjegyzés Bori Imre A legújabb magyar líráról című írásához. *Új Symposion*, 34, 12–13.
- TOLNAI Ottó (2004): *Költő disznósírból – Egy rádióinterjú regénye*. Kalligram, Pozsony